

ข้อสังเกตจากการศึกษาเรื่องปรากฏการณ์ของพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช*

Observations from the study of the phenomenon of public space in Kiriwong Village, Nakhon Si Thammarat

กิตติ เชาวนะ (Kitti Chaowana)**

คัทธียา จิระประเสริฐกุล (Cuttaleeya Jiraprasertkun)***

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์การใช้ “พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านไทย” ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ บทบาท หน้าที่ และความหมายของพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านไทย รวมทั้งปรากฏการณ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่สาธารณะผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว หมู่บ้าน และพื้นที่ปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชน โดยข้อมูลจากงานวิจัยนี้ได้มาจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมของผู้วิจัย ณ หมู่บ้านคีรีวงในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม ปี พ.ศ.2559 เพื่อค้นหาว่าพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์มีลักษณะอย่างไรและมีความสัมพันธ์อย่างไรต่อระบบสังคมของคนในชุมชน

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า (1) กระบวนการเกิดพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านมักเกิดจากความจำเป็นในการแก้ปัญหาาร่วมกันของชาวบ้านโดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นวัตถุประสงค์ด้านการทำมาหากิน การใช้ชีวิต และสังคม (2) ในทัศนะของชาวบ้านพื้นที่สาธารณะมีการจัดลำดับความสำคัญที่ต่างกันตามค่านิยม เช่น ความเชื่อทางศาสนา และจำนวนสมาชิกที่ร่วมใช้พื้นที่นั้นๆ (3) การเป็นสมาชิกร่วมในพื้นที่สาธารณะมีการปรับเปลี่ยนบทบาทตามทางเลือกที่สมาชิกสามารถเลือกได้ ตามความถนัด หรือตามสิทธิ์ที่ร่วมสร้างพื้นที่นั้นๆ (4) การสร้างพื้นที่สาธารณะและกฎกติกาการใช้พื้นที่นั้นๆ สามารถเป็นกลไกในการแก้ไขปัญหาของสมาชิกและหมู่บ้านผ่านกระบวนการประชาสังคมในระดับต่างๆ อนึ่ง ความเข้าใจเชิงลึกอย่างเป็นองค์รวมของบทบาท หน้าที่ และความหมายของพื้นที่สาธารณะที่ได้เรียนรู้จากกรณีศึกษานี้ จะเป็นฐานของการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องพื้นที่สาธารณะในสังคมไทยต่อไป

คำสำคัญ: พื้นที่สาธารณะ, พื้นที่ทางสังคม, หมู่บ้านไทย, คีรีวง

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

** นิสิต หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: kittichaowana@gmail.com

Ph.D. Candidate, (Built Environment) Department of Architecture, Faculty of Architecture, Kasetsart University, Thailand, E-mail: kittichaowana@gmail.com

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: archcyn@ku.ac.th

Assistant Professor, Faculty of Architecture, Kasetsart University, Thailand, E-mail: archcyn@ku.ac.th

Abstract

This article aims to understand (read) and describe the phenomenon of uses in public space on the issues of roles, functions and meanings of public spaces in the Thai villages. In addition, social phenomena related to the uses of public space developed through the interrelationships in personal, family, community and outsider levels are explained. The research data was collected through participatory observation in Kiriwong Village during June to October 2016. This research explores the characteristics of public spaces which are commonly used in the village, and how they have related to the community system.

The results indicate that (1) the formation process of public spaces in the village is often due to the needs of villagers to solve problems focusing on their livelihood, living and society, (2) In villagers' point of view, public spaces have various hierarchical order according to people's personal values such as religious beliefs and numbers of villagers sharing space, (3) the membership of public space can change according to people's preference or mutual right earned from participation during the construction process, and (4) the emerging of public space and access rules can be used as a mechanism to solve problems of village and villagers through community participatory processes. Hence the deeper understanding of the role, function and meanings of public spaces learnt from the case study would be ground knowledge for the theoretical establishment of public space in the Thai society.

Keyword: Public Space, Social Space, Thai Village, Kiriwong

1. บทนำ

“พื้นที่คือฐานรากที่สำคัญของชีวิตชุมชนในทุกรูปแบบ และ
พื้นที่คือฐานรากที่สำคัญของการทำงานเรื่องอำนาจทุกชนิด”

*“...space is fundamental in any form of communal life;
space is fundamental in any exercise of power.”*

(Foucault, 1984: 252)

ในช่วงกว่า 40 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่เริ่มมีการพัฒนาศาสตร์ทางด้านการวางผังเมืองและการออกแบบชุมชนเมืองในประเทศไทย แนวคิด ความรู้ และทฤษฎีเกี่ยวกับ “พื้นที่สาธารณะ” ส่วนใหญ่ที่ได้เรียนรู้กันในเรื่องมหาวิทยาลัยและถูกนำมาปรับใช้กับพื้นที่จริงๆในบริบทสังคมไทยนั้น ยังคงยึดติดอยู่กับกรอบความรู้และทฤษฎีจากนักวิชาการฝั่งอารยธรรมตะวันตกเสียเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะ ผู้เขียนพบว่าทฤษฎีจำนวนมากมุ่งเน้นการอธิบายคุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะในมิติทางกายภาพและการใช้สอย ซึ่งเป็นสิ่งที่จับต้องได้และสามารถสังเกตได้ชัดเจน

แต่สังคมไทยนั้นเป็นสังคมที่มีรากฐานมาจากสังคมเกษตรกรรม มีวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับภูมิโนวัณมีบทบาทหน้าที่และโครงสร้างทางสังคม หล่อหลอมและพัฒนาจนเกิดเป็นวัฒนธรรมหมู่บ้านไทยที่มีลักษณะเฉพาะ ชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกันหลายมิติผ่านการใช้พื้นที่สาธารณะซึ่งมีหลากหลายรูปแบบและลักษณะ ผู้เขียนจึงได้ตั้งสมมุติฐานว่า ทฤษฎีเพื่อทำความเข้าใจพื้นที่สาธารณะที่ได้ถูกพัฒนามาจากประเทศทางตะวันตกนั้น อาจไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจพื้นที่สาธารณะที่ถูกหล่อหลอมมาในระบบสังคมวัฒนธรรมของไทย

งานวิจัยนี้จึงเริ่มต้นด้วยการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะ ทั้งจากนักวิชาการต่างประเทศและไทย จากนั้นจึงนำความเข้าใจนี้เป็นต้นทุนในการทำวิจัย ณ กรณีศึกษาหมู่บ้านศรีวัง เพื่อตกผลึกการเรียนรู้เรื่องพื้นที่สาธารณะ ในฐานะที่มีบทบาทหลักเป็น “พื้นที่ทางสังคม” ของหมู่บ้านไทย ในเชิงลึกต่อไป

ในการนี้ บทความได้ถูกแบ่งเนื้อหาออกเป็น 8 ส่วน ประกอบด้วย 1) บทนำ 2) พื้นที่สาธารณะและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 3) พื้นที่สาธารณะในบริบทไทย 4) การออกแบบงานวิจัย 5) กรณีศึกษาหมู่บ้านศรีวัง 6) การใช้พื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านศรีวัง 7) การ “อ่าน” ปรากฏการณ์การใช้พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านศรีวัง และ 8) บทอภิปรายสรุปและเสนอแนะ

2. พื้นที่สาธารณะและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

“พื้นที่สาธารณะ” เป็นหัวข้อศึกษาใหญ่เรื่องหนึ่งในการพัฒนาเมืองและชุมชนเมือง จากการทบทวนวรรณกรรมทำให้ทราบว่าผู้พยายามนิยามและอธิบายความหมายของคำว่า “พื้นที่สาธารณะ” ไว้มากมาย หนึ่งในนั้นคือ ธีวอร์ธัน โอฮาร์ตันนิธ ซึ่งได้รวบรวมความหมายไว้อย่างครอบคลุมว่า พื้นที่สาธารณะ (Public Space) หมายถึง “พื้นที่ส่วนรวมที่เข้าถึงได้โดยทุกคน หรือมีความหมายตรงข้ามกับพื้นที่ส่วนตัว ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมให้คนในพื้นที่ได้มีกิจกรรมเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เป็นสะพานที่รวบรวมพื้นที่ส่วนตัวจนเกิดเป็นย่านชุมชนและเมือง พื้นที่สาธารณะจึงมีลักษณะเป็นทั้งพื้นที่ที่เคลื่อนไหว แลกเปลี่ยน และรวบรวมความเป็นเมือง” (Crawford, 1999; Gehl, 2001; Hebermas; 1989 อ้างถึงโดย ธีวอร์ธัน, 2555: 123)

Carmona (2008) อธิบายว่าพื้นที่สาธารณะนั้นมีความหมายกว้างขวาง “เกี่ยวข้องกับทั้งส่วนของสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (Built and natural environment) เกี่ยวข้องกับความเป็นสาธารณะและส่วนตัว ครอบคลุมทั้งภายในและภายนอกอาคาร เมืองและชนบท ที่ซึ่ง “สามารถเข้าถึงได้อย่างอิสระ” รวมถึงถนน จัตุรัส ที่ว่าง สวน หรือเป็นพื้นที่ที่อาจต่อเนื่องกับการพักอาศัย การค้าและบริการ การใช้งานของชุมชนและประชาคม ภายในและภายนอกอาคารทั้งรัฐและเอกชนที่มีการเข้าไปใช้ได้ เช่น ศูนย์การค้า สถานีขนส่ง ห้องสมุด โบสถ์ อาคารราชการต่างๆ” (Carmona et al., 2008: 4-5)

จะเห็นว่านิยามของพื้นที่สาธารณะข้างต้นนี้ให้ความสำคัญกับ “ความเป็นสาธารณะ” และ “สิทธิเสรีภาพ” ในการเข้าใช้พื้นที่ได้โดยไม่จำกัดทั้งบุคคล กิจกรรม และเวลา ในประเด็นนี้ผู้เขียนได้ตั้งคำถามต่อเนื่องในเรื่องกรรมสิทธิ์ ระดับความเป็นสาธารณะ และเวลาที่เปิด-ปิด ซึ่งอาจมีความแตกต่างของพื้นที่รัฐและเอกชน ที่

ปรากฏพบเห็นค่อนข้างสูง ดังนั้น ประเภทและรูปแบบของพื้นที่สาธารณะในการใช้งานจริงนั้นจึงมีได้หลากหลาย และไม่อาจกำหนดกฎเกณฑ์ได้ตายตัว

นอกจากนี้ การทบทวนวรรณกรรมทำให้ผู้เขียนสามารถสรุปได้ว่า มิติของการศึกษาเรื่อง “พื้นที่สาธารณะ” ที่เห็นได้ชัดมีหลักๆ 2 มิติ คือ

1) **พื้นที่สาธารณะทางกายภาพ (Spatial public space)** มุ่งพิจารณาลักษณะทางกายภาพของพื้นที่สาธารณะ ที่คนสามารถรับรู้ เข้าใจ และเข้าไปใช้พื้นที่นั้นๆ เพื่อวัตถุประสงค์ใดๆ ได้จริง ผู้เขียนพบว่า มีงานวิจัยและวิชาการจำนวนมากที่ศึกษาพื้นที่สาธารณะในมิติทางกายภาพ โดยนักวิชาการส่วนใหญ่สนใจศึกษา รูปแบบ (Form and Pattern) ของพื้นที่สาธารณะ และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อผู้ใช้ ทั้งนี้คุณภาพของที่ว่าง (Quality of Space) ถูกนำมาพิจารณาในเชิงรูปธรรมของพื้นที่ 3 มิติ ภายใต้บริบทแวดล้อมซึ่งซับซ้อนและหลากหลาย มิติ

2) **พื้นที่สาธารณะทางสังคม (Social public space)** มุ่งพิจารณาลักษณะการมีปฏิสัมพันธ์กันของคนในชุมชน ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ซึ่งอาจเป็นพื้นที่ส่วนตัว หรือพื้นที่สาธารณะ โดยกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อวัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นสำคัญ และผู้ใช้สามารถรู้สึกถึงความเป็นส่วนหนึ่งของสังคมในพื้นที่นั้นๆ ในมิตินี้ Jane Jacobs (1961) ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า “พื้นที่สาธารณะที่ดีต้องเอื้อให้คนได้ออกมาพบปะกัน มีความสัมพันธ์กันแนบแน่น สามารถสื่อสารและเห็นหน้าค่าตากันโดยไม่ต้องมีพิธีการหรือแบบแผนมากำหนด พื้นที่สาธารณะที่ดีวัดได้จากการที่คนมาใช้ ถ้าพื้นที่สาธารณะเคลื่อนไหว เมืองย่อมเคลื่อนไหวและมีชีวิตชีวาตามไปด้วย” (Jacobs, 1961. อ้างถึงโดย ธีรวิวัฒน์, 2557: 35) ดังนั้นการศึกษาพื้นที่สาธารณะในมิติทางสังคมจะช่วยให้เห็นคุณภาพของพื้นที่สาธารณะนั้นๆ ผ่านการใช้งานในชีวิตจริงได้

ทั้งนี้ทั้งนั้น ผู้เขียนพบว่าพื้นที่ทางกายภาพ (Spatial space) และพื้นที่ทางสังคม (Social space) มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น มิติของพื้นที่เหล่านี้มีการซ้อนทับกันอยู่ในแต่ละชุมชน (โกมาตร และคณะ, 2554) ไม่ว่าจะเป็นตลาด สี่แยก ลานออกกำลังกาย ศาลาอเนกประสงค์ ล้วนมีความหมายและหน้าที่ทางสังคม (Social Meaning and Function) สอดแทรกอยู่กับมิติทางกายภาพด้วยเสมอ ซึ่งมีผลให้แต่ละพื้นที่มีอัตลักษณ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แตกต่างกัน ส่งผลต่ออัตลักษณ์เฉพาะของถิ่นที่และชุมชนนั้นๆ ในที่สุด

3. พื้นที่สาธารณะในบริบทไทย

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านไทย ผู้เขียนพบว่าองค์ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ว่างสาธารณะของไทยนั้นมียุคไม่มากนัก โดยจะเห็นได้ว่าแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นของชาวตะวันตก ในขณะที่ความรู้ความเข้าใจในการสร้างพื้นที่สาธารณะในบริบทไทยในมิติของการเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีความอเนกประโยชน์ (multi-uses) นั้นยังไม่เป็นรูปธรรมมากนัก ซึ่งอาจเกี่ยวเนื่องกับการที่เราพบเห็นพื้นที่ว่างสาธารณะที่สร้างขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากถูกทิ้งร้างและเสื่อมโทรมในเวลาต่อมา ในประเด็นนี้ผู้เขียนตั้งสมมุติฐานว่า การใช้ความรู้แบบตะวันตกในการออกแบบสร้างสรรค์พื้นที่สาธารณะในบริบทไทยนั้นไม่อาจตอบสนองต่อพฤติกรรมและบริบททางสังคมไทยได้อย่างแท้จริง โดยข้อมูลที่สามารถนำมาสนับสนุนประเด็นนี้ได้แก่ แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะที่มี “สนามทัศน์ (Isovist field)” ที่ดี มีศักยภาพในการ

มองเห็นและเข้าถึงสูง แต่อาจไม่ได้เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการเอื้อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมที่ดีของชุมชนไทย เพราะคนไทยมักนิยมพื้นที่ขนาดเล็กที่เป็นส่วนหนึ่งของทางเดินเท้า โดยไม่ต้องผ่านพื้นที่โล่งแจ้ง (ไชศรี, 2551) หรือการที่หน่วยงานภาครัฐในระดับต่างๆ เข้ามาควบคุมดูแลพื้นที่สาธารณะมากขึ้นแต่กลับส่งผลให้การเข้าใช้พื้นที่ของชาวบ้านลดน้อยลง เป็นต้น (ธาดา, 2549)

ดังนั้น เพื่อให้การทำความเข้าใจเรื่อง “พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านไทย” มีระดับความลึกและถ่องแท้ยิ่งขึ้น ผู้เขียนจึงได้เริ่มศึกษาจากนิยามและความหมายของ “คำ” ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะที่ใช้ในชีวิตประจำวันของคนไทย ทั้งในมุมมอง ความหมายในวงวิชาการ และมุมมองจากท้องถิ่น

3.1) นิยามและความหมายของ “คำ” ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะในบริบทไทย

การศึกษาในมิติภาษาศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลาเป็นแนวทางที่ผู้เขียนเลือกใช้ในการพิจารณา “ความหมาย” และ “นัยยะ” ของคำนั้นๆ ทั้งนี้ ผู้เขียนได้สืบค้น “ความหมาย” ของกลุ่มคำที่เกี่ยวข้องจากพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานตั้งแต่ฉบับแรกจนถึงปัจจุบัน* รวมทั้งพจนานุกรมฉบับมติชน** (2547) และได้สรุปความหมายและการแปรเปลี่ยนตามช่วงเวลาดังนี้

“บ้าน” ในพจนานุกรม ฉบับปี พ.ศ. 2493 เดิมเน้นความหมายเรื่องที่อยู่อาศัย รวมไปถึงหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อมีกฎหมายรองรับ หลังพจนานุกรม ฉบับปี พ.ศ. 2542 ก็ขยายความรวมถึงแพหรือเรือที่จอดเป็นประจำและใช้เพื่อการอยู่อาศัยด้วย แต่ทั้งนี้ยังเน้นเรื่องการเป็นที่อยู่อาศัยมากกว่าที่จะพูดถึงเรื่องถิ่นที่ หรือความเป็นบ้านเดียวกัน

“หมู่บ้าน” ยังไม่มีบัญญัติในพจนานุกรม ฉบับปี พ.ศ. 2493 เป็นไปได้ว่าขณะนั้นน่าจะใช้คำว่า “บ้าน” ที่หมายรวมถึงกลุ่มบ้านในถิ่นที่เดียวกันแทน “หมู่บ้าน” ในปัจจุบัน ต่อมาในพจนานุกรม ฉบับปี พ.ศ. 2525 จึงมีบัญญัติศัพท์คำว่า “หมู่บ้าน” หมายถึงท้องที่รวม “บ้าน” หลายบ้านให้อยู่ในความปกครองเดียวกัน เป็นที่น่าสังเกตว่า การให้ความหมายของคำว่า “บ้าน” ไม่พบการเปลี่ยนแปลงเลยตลอด 60 กว่าปีที่ผ่านมา ผู้เขียนจึงตั้งข้อสังเกตว่า คำๆ นี้เป็นคำที่มีความหมายชัดเจน หรืออาจไม่เคยถูกมองหรือตีความใหม่ในบริบทสังคมไทย

* พจนานุกรมไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ของราชบัณฑิตยสถาน มี 4 ฉบับ ประกอบด้วย (1) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493. เป็นฉบับแรก เกิดขึ้นหลังจากมีการตั้ง “คณะกรรมการชำระพจนานุกรม” โดยคำสั่งของกระทรวงธรรมการลงวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2475 มีหน้าที่พิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมหนังสือพจนานุกรมที่ยังบกพร่องอยู่ให้ตี ทั้งนี้การจัดทำพจนานุกรมฉบับแรกนี้ใช้เวลา 17 ปีเศษ คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2493 โดยยึดหลักการให้เป็นพจนานุกรมที่รวบรวมคำทั้งหมดที่มีใช้อยู่ (2) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. (3) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. และ (4) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554.

** พจนานุกรมฉบับมติชน ปี พ.ศ. 2547 เป็นพจนานุกรมไทยที่รวบรวมคำ และให้ความหมายบนพื้นฐานความเข้าใจของคนในสังคม “สะท้อน” การใช้คำนั้นๆ มากกว่าจะเป็นการ “กำหนด” ความหมายของคำในภาษาไทย จึงต้องการการพิจารณาควบคู่กับความหมายที่กำหนดไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับล่าสุดด้วย

นอกจากนี้ คำว่า “บ้านเดียวกัน” ซึ่งเป็นคำที่นิยมใช้ในชีวิตประจำวันของคนไทยนั้น เป็นการสะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับกลุ่มสังคมที่เคยมีประสบการณ์ร่วมกัน อีกทั้งลำดับศักดิ์และความสัมพันธ์ทางสังคมของ “ผู้ใหญ่บ้าน” ในฐานะผู้นำที่ต้องดูแล “ลูกบ้าน” ในหมู่บ้านนั้นๆ ก็ยังตอกย้ำความสำคัญของมิติทางสังคมที่หลอมรวมอยู่ในคำว่า “บ้าน” (Jiraprasertkun, 2015)

ส่วนคำว่า “พื้นที่สาธารณะ” ยังไม่มีการให้คำจำกัดความที่ชัดเจน โดยคำว่า “ความเป็นสาธารณะ” นั้นมักหมายถึง พื้นที่ที่รัฐเป็นเจ้าของและอนุญาตให้ประชาชนทั่วไปใช้พื้นที่ได้ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้สรุปความจากพจนานุกรมทั้ง 5 ฉบับ และ พจนานุกรมศัพท์กฎหมายไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2537) ซึ่งทำให้พบความหมายใน 2 มิติ คือ “สาธารณะ” หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องกับประชาชนคนทั่วไป และอีกความหมายที่ถูกระบุในมิติ “ทรัพย์สินทุกชนิดของแผ่นดิน” ที่ใช้เพื่อสาธารณะประโยชน์หรือสงวนไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกัน

เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านการใช้พื้นที่สาธารณะ กาญจน์ นทีวุฒิกุล (2557) ได้กล่าวถึง “ประเภทพื้นที่ว่างสาธารณะ” ว่าสามารถแบ่งได้เป็น (1) พื้นที่ (2) ถนน (3) สวน และยังได้เสนอว่าในการศึกษาเรื่องพื้นที่ว่างสาธารณะควรทำความเข้าใจ “เอกลักษณ์และจุดมุ่งหมายของพื้นที่ว่างสาธารณะ”

ในขณะที่ ระวีวรรณ โอหารัตน์มณี (2557) ได้อธิบายใน “แนวคิดพื้นที่สาธารณะในมุมมองตะวันตกและตะวันออก” ว่าพื้นที่สาธารณะทำหน้าที่เชื่อมต่อหน่วยย่อยให้เป็นชุมชนเพื่อการอยู่อาศัยร่วมกันในสังคม แต่ไม่เคยแยกขาดจากพื้นที่ส่วนตัว บ่อยครั้งที่มีการทับทับซ้อนกัน โดยลักษณะของพื้นที่ว่างสาธารณะในตะวันตกจะเปิดเผยชัดเจน ส่วนที่ว่างสาธารณะในตะวันออกมักแสดงเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ผ่านสังคมเกษตร สังคมเครือญาติ และกลุ่มความเชื่อที่เหมือนกัน

สำหรับลักษณะของพื้นที่สาธารณะของไทยนั้น ขวัญสรวง อติโพธิ (2548) กล่าวว่า พื้นที่ว่างสาธารณะที่ต่ออย่างไทยนั้นต้องมีคุณสมบัติสำคัญทางกายภาพ 5 ประการ ได้แก่

1. เป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่ “มีชั้นมีเชิง” หรือเป็นชุดของพื้นที่ขนาดเล็กที่เลื่อนไหล ต่อเนื่องเชื่อมถึงกันมองไม่เห็นภายในคราวเดียว
2. นั่งพื้นได้ กล่าวคือ มีวัสดุและสัดส่วนพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับนั่งล้อมวงคุยกัน
3. มีร่มเงาที่ดี เช่น ใต้ต้นไม้ ใต้เพิงพัก ชายคา ซอกอาคาร ฯลฯ
4. ผูกติดกับ “การกิน” หรือมีของขายในบริเวณใกล้เคียง โดยเฉพาะอาหารและเครื่องดื่มต่างๆ
5. อยู่ริมน้ำ หรือมีน้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญของพื้นที่

โดยคุณสมบัติทั้ง 5 ประการข้างต้นนั้น ได้มีข้อยืนยันเพิ่มเติมจากการศึกษาพื้นที่ว่างขนาดเล็กในเมืองและชานเมืองพบว่าสอดคล้องกันในประเด็น (1) การเป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่ไหลต่อเนื่อง เช่น ซอยขนาดเล็กในเมือง และ (2) การมีร่มเงาที่ดีต่อเนื่อง เป็น 2 ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการใช้พื้นที่สาธารณะของคนในชุมชนเป็นสำคัญ (ไชศรี , 2551)

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาพื้นที่สาธารณะในบริบทไทย คือ เรื่อง ขอบเขตการใช้พื้นที่และสิทธิในการใช้ ข้อเขียนของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (นิธิ, 2554. อ้างถึงโดย ระวีวรรณ, 2557: 43-44) ที่กล่าวว่า “หมู่บ้านไทย มีพื้นที่สาธารณะอยู่ทั่วไป พื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัวมีความคาบเกี่ยวกัน เช่น ใต้ถุนเรือน ทุก

คนมีสิทธิ์ใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกัน แต่ไม่ได้ใช้ขอบเขต ล้วนมีกฎเกณฑ์กำกับอยู่ทั้งสิ้น หากไม่มีพื้นที่สาธารณะก็ไม่มีสังคม” ทำให้เกิดคำถามว่าพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านไทยคือพื้นที่ส่วนใดบ้าง สิทธิ์ในการใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกันนั้นมีความเท่าเทียมกันแค่ไหนของแต่ละบุคคล และกฎเกณฑ์ที่กำกับการใช้พื้นที่คืออะไร เป็นต้น

3.2) การหายไปของพื้นที่สาธารณะในชุมชน

จากการศึกษาเรื่องพื้นที่สาธารณะในบริบทไทย ผู้เขียนพบประเด็น “การหายไปของพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชน” ปรากฏอยู่หลายแห่ง อาทิเช่น ในการศึกษารูปแบบแผนผังชุมชนอีสานสายวัฒนธรรมไท ชุมชนบ้านศิลา จังหวัดขอนแก่น ซึ่งได้มีการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชน พบว่ามีลานกลางบ้านซึ่งเป็นลานอเนกประสงค์ของชุมชนได้หายไป โดยได้เปลี่ยนหน้าที่ และถูกทดแทนด้วยพื้นที่สาธารณะภายในบริเวณที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งมีรูปแบบและการใช้งานที่ต่างกันออกไป ส่งผลให้การเข้าใช้พื้นที่สาธารณะของชุมชนลดน้อยลง ระดับความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมในชุมชนลดลง ยังผลให้ความเข้มแข็งในชุมชนลดน้อยลง (ธาดา, 2549) ในประเด็นเดียวกันนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546: 30) ได้เคยระบุไว้ในบทความเรื่อง “พื้นที่สาธารณะ” ว่า

“...การหายไปของพื้นที่สาธารณะ ช่วงกลางบ้านหายไป วัดถูกหลวงพ่อยึดไป พื้นที่ทางนามธรรมหายไป ไม่มีเวทีและโอกาสสำหรับการแสดงออกความคิดเห็นของคนในท้องถิ่น ในขณะที่พื้นที่สาธารณะอย่างใหม่เกิดขึ้นจากผู้มีอำนาจ ไม่ได้เปิดกว้างแก่กิจกรรมทุกอย่าง ไม่ได้เป็น “สาธารณะอย่างแท้จริง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2546: 30)”

หลักฐานเหล่านี้ทำให้ผู้เขียนสนใจศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่สาธารณะผ่านการมีปฏิสัมพันธ์กันทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว หมู่บ้าน และพื้นที่ปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชน เพื่อค้นหาว่าพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์มีลักษณะอย่างไรและความสัมพันธ์อย่างไรต่อระบบสังคมของคนในชุมชน

4. การออกแบบงานวิจัย

ในการทำความเข้าใจการใช้ “พื้นที่สาธารณะ” ของหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลาย ทับซ้อน และมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบงานวิจัยให้มีการเก็บข้อมูลโดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ซึ่งเป็นวิธีการสังเกตที่ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ มีการคลุกคลีกับชาวบ้านโดยใช้ชีวิตและความเป็นอยู่เสมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการสร้างความสัมพันธ์และสร้างการยอมรับจากกลุ่มเพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างเป็นธรรมชาติ ร่วมกับการตีความ (Interpretation) อธิบายความหมายและความสัมพันธ์ของผู้คนจาก “คำพูด” และ “พฤติกรรม” ในสถานการณ์ต่างๆ (วรรณดี, 2556) โดยใช้วิธีการเลือกกรณีศึกษาแบบจงใจ ทั้งนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับหมู่บ้านไทยในมิติวัฒนธรรม สังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะได้เดินทางสำรวจภาคสนามหมู่บ้านไทยกว่า 200 หมู่บ้าน (ฉัตรทิพย์, 2554) ได้วิเคราะห์ข้อมูลวัฒนธรรมหมู่บ้านไทยในแต่ละภูมิภาค มีข้อสังเกตว่าภาคใต้มีลักษณะเฉพาะตัวสูงมีการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติอื่นมายาวนาน ในขณะที่มีการพึ่งพาตนเองสูงจากที่รู้สึกถูกละทิ้งจากรัฐและผู้ปกครองตั้งแต่อดีต จนสร้างวัฒนธรรมชุมชนเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน เป็น

ตัวอย่างรากฐานสังคมหมู่บ้านที่น่าสนใจ ทั้งนี้ได้มีการศึกษาเชิงลึกโดยในหมู่บ้านคีรีวงพบปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างชัดเจน (ฉัตรทิพย์ และพรพิไล, 2541) และการลงพื้นที่ของผู้วิจัยเพื่อตรวจสอบความสอดคล้องกับตัวชี้วัดความเป็น “หมู่บ้านชุมชนเข้มแข็ง” โดยใช้เกณฑ์ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งเบื้องต้น 4 มิติ (นภาพรณ และคณะ, 2550) ได้แก่ (1) ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน (2) ความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตในชุมชน (3) การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน และ (4) ความรักและห่วงใยชุมชน พบว่า “หมู่บ้านคีรีวง” มีความสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ตัวชี้วัดดังกล่าว จึงมีความเหมาะสมที่จะเป็นกรณีศึกษาเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ในการใช้ “พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านไทย”

ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลโดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ณ หมู่บ้านคีรีวงในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม ปี พ.ศ.2559 เพื่อค้นหาว่าพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์มีลักษณะอย่างไร และมีความสัมพันธ์อย่างไรต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนจากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในหมู่บ้าน ร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ใช้พื้นที่สาธารณะพื้นที่ต่างๆ แบบไม่เป็นทางการ ก่อนนำมาวิเคราะห์และตีความปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

5. กรณีศึกษาหมู่บ้านคีรีวง

ภาพที่ 1 (ซ้าย) ภาพถ่ายมุมสูงของชุมชนในหมู่บ้านคีรีวง (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ภาพที่ 2 (กลาง) ภาพถ่ายมุมสูงของพื้นที่สวนสมรม ส่วนต่อเนื่องกับหมู่บ้านคีรีวง (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ภาพที่ 3 (ขวา) แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านคีรีวง (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร)

ภูมิหลังของหมู่บ้าน

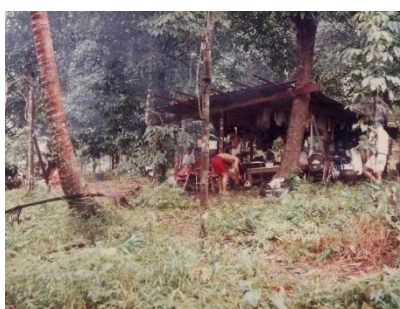
หมู่บ้านคีรีวง เป็นหมู่บ้านชาวสวน โดยมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณเชิงเขาหลวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ด้วยลักษณะเฉพาะของนิเวศวิทยาบริเวณเชิงเขา (ภาพที่ 1-3) ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนสมรม คือ ปลูกพืชหลายชนิดผสมกัน หมู่บ้านมีวัดเป็นศูนย์กลาง แต่เดิมมีการเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่นเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการโดยทางน้ำ กับกลุ่ม “โหมนอก” (บ้างใช้ “ชาวนอก” หรือ

* “โหม” เป็นคำพื้นถิ่นภาคใต้ มาจากคำว่า “หมู” ในภาคกลาง มีคำแปลตามพจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พ.ศ.2525 เป็นคำนามที่หมายถึง หมู, พวกร, โคตร, ตระกูล, กำพืด และเป็นลักษณะนามที่หมายถึง หมู, พวกร (มูลนิธิทักษิณคดีศึกษา, 2546) ทั้งนี้

“พวกนอก”) ซึ่งหมายถึง กลุ่มชาวนาและชาวประมงบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บริเวณอำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ อำเภopakพนัง อำเภอชะอวด และบางส่วนของอำเภอร่อนพิบูลย์ และอำเภอเมือง (พรพิไล, 2532) โดยชาวบ้านศรีวังจะเรียกตัวเองว่า “โหมเหนือ” ส่วนกลุ่มบ้านที่อยู่ด้านตะวันตกของเขาหลวงจะเรียกว่า “โหมนอกเขา” ทั้งนี้ หากบ้านใดที่ไปมาหาสู่กันและพูดคุยถูกปากถูกคอก็จะมี การ “ผูกเกลอ” (ผูกสัมพันธ์) ระหว่างกันเป็นวัฒนธรรมที่เรียกว่า “เกลอเขา-เกลอนา-เกลอเล” แม้ว่าต่อมาจะมีการพัฒนาระบบคมนาคมทางบก ขนากับแนวคลอง แต่พื้นที่สาธารณะหลักของชุมชนยังคงอยู่บริเวณริมน้ำ ภายในบริเวณวัด และพื้นที่ต่อเนื่องระหว่างกลุ่มบ้านเรือน ไม่มีรั้วกันใดๆ

ในปี พ.ศ. 2531 ได้เกิดเหตุการณ์อุทกภัย วาตภัย และน้ำป่าไหลหลากครั้งใหญ่ไหลท่วมชุมชน จนถึงกับทำให้แม่น้ำเปลี่ยนสาย ภาครัฐจึงประกาศให้ชาวบ้านย้ายถิ่นฐานออกจากพื้นที่เดิมเนื่องจากถูกประกาศเป็นพื้นที่เสี่ยงภัย แต่ชุมชนกลับต่อต้าน ไม่ยอมย้ายออก และกลับมีวิธีคิดตั้งเช่นสำนวนไทยภาคใต้ว่า “ไม่รบนาย ไม่หายจน”^{**} กล่าวคือ ชาวบ้านยืนยันจะใช้วิธีต่อสู้แพ่ง และบริหารจัดการหมู่บ้านของตนเองด้วยเข้าใจถึงความจำเป็นในการดำรงอยู่และพร้อมจะปรับตัวเข้ากับภูมินิเวศเพื่อต่อสู้กับภัยพิบัติ (ฉัตรทิพย์ และพรพิไล, 2541) (ภาพที่ 4-6)

การต่อสู้ร่วมกันของชาวบ้านตั้งแต่ครั้งนั้นจวบจนปัจจุบันทำให้หมู่บ้านศรีวังมีความเข้มแข็งของชุมชนสูง ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มหลายประเภท อาทิ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคม และสร้างกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ จนได้รับการยกย่องให้เป็นชุมชนตัวอย่างในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมาจนถึงทุกวันนี้

ภาพที่ 4 (ซ้าย) ภาพถ่ายเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ที่หมู่บ้านศรีวัง วันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ.2531 (ที่มา: สติธย์ สุทธิ)

ภาพที่ 5 (กลาง) ภาพถ่ายกิจกรรมที่ร่วมแรงช่วยเหลือกันหลังเหตุการณ์อุทกภัย (ที่มา: สติธย์ สุทธิ)

ภาพที่ 6 (ขวา) แสดงกิจกรรมกวนข้าวหมูเปียส ของคนในชุมชนในวัด (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ประสบการณ์ของผู้เขียนในฐานะคนได้พบว่าความหมายนัยยะที่แฝงไว้ในคำว่า “โหม” นี้มุ่งเน้นที่ “กลุ่มความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น” มากกว่าเพียง “การจัดกลุ่ม” ตามความหมายของคำว่า “หมู่” ในภาคกลาง

^{**} “ไม่รบนาย ไม่หายจน” เป็นสำนวนถิ่นใต้เก่าแก่ ที่แสดงถึง การไม่ยอมรับการปกครองโดยไม่มีเงื่อนไขจาก “นาย” ซึ่งหมายถึงทั้ง “ตำรวจ” และ “เจ้าหน้าที่รัฐ” ที่ถูกส่งมาปกครองทางใต้ (จรรณ, 2549)

6. การใช้พื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านคีรีวง

61.) พื้นที่เกี่ยวเนื่องกับการทำสวนสมรม* และร่วมดูแลทรัพยากร

ผลจากการทบทวนเอกสารและการสำรวจพบว่าหมู่บ้านคีรีวงเป็นหมู่บ้านที่ทำอาชีพเกษตรกรรมประเภทสวนสมรม โดยพบพื้นที่สวนกระจายตัวตามบริเวณเนินเขาและเชิงเขารอบหมู่บ้าน ซึ่งมีพื้นที่ราบเพียงพอเฉพาะตั้งหมู่บ้านและวัดเท่านั้น ผู้เขียนพบว่าในการทำสวนผลไม้บนพื้นที่สูงนั้นชาวสวนจะต้องใช้ความพยายามในการเดินทาง โดยเมื่อก่อนจะใช้เวลาเตรียมหาอาหารห่อแล้วเดินเท้าขึ้นไปสวน (บนภูเขา) ดังนั้นเส้นทางขึ้นเขาจึงเป็นเส้นทางที่ชาวสวนใช้ร่วมกัน จึงมีการสร้าง “จุดพัก” ไว้เป็นระยะๆ ในบริเวณ “จุดพัก” นี้จะมีการตั้ง “เสารับคานหาบ” ใช้สำหรับให้คนที่เดิน “หาบผลไม้” ลงมาจากสวนได้พัก รวมทั้งยังมี “ตุ่มน้ำดื่ม” สำหรับดื่มแก้กระหาย โดยมีธรรมเนียมปฏิบัติระหว่างชาวสวนด้วยกัน คือ เมื่อตุ่มน้ำเสร็จก็จะลงไปในห้วยเพื่อเติมน้ำไว้ให้สำหรับคนอื่นต่อไป

หลักฐานการร่วมใจกันดูแลทรัพยากรยังพบได้ในการก่อสร้างเส้นทางนี้ ซึ่งใช้การ “ลงแรง**” ของผู้ร่วมใช้เส้นทางสายนั้นๆ ส่วนใครที่ไม่สะดวกลงแรงก็อาจร่วมแบ่งปันเป็นข้าวปลาอาหารหรือค่าใช้จ่ายวัสดุในการก่อสร้าง ผู้เขียนพบว่า “ทางขึ้นสวน” นี้ ก็คือทางที่ผ่าน “สวน” ซึ่งเป็น “ที่ส่วนตัว” ของเจ้าของสวนแต่ละแปลงนั่นเอง ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงแนวทางการใช้ทรัพยากรและความเสียสละร่วมแรงร่วมใจกันซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน (ภาพที่ 7-8)

ในเวลาต่อมา เมื่อมีการต่อน้ำใช้ในหมู่บ้านและในสวนด้วยระบบ “ประปาภูเขา” โดยต่อท่อพีวีซีจากแหล่งน้ำที่อยู่สูงกว่าเพื่อใช้แรงดันจากแรงโน้มถ่วงของโลกซึ่งทำให้เกิดความต่างศักย์ ผู้เขียนก็ยังพบว่าชาวบ้านมีการสร้าง “ข้อตกลงร่วม” ในการใช้ประปาภูเขานี้ด้วย “กติกากการแบ่งปัน” โดยกำหนดขนาดของท่อน้ำพีวีซีของแต่ละสวนให้มีเส้นผ่านศูนย์กลางไม่เกินครึ่งนิ้ว เว้นแต่ของ “วัด” ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนกลางที่ชาวบ้านต้องทำกิจกรรม “ร่วมกัน” จึงสามารถใช้ท่อขนาดใหญ่กว่าปกติได้

* สวนสมรม คือ การทำเกษตรผสมผสาน โดยปลูกพืชสวน ไม้ยืนต้น ไม้ผล ผสมปนเปรมกัน เกิดความหลากหลายของพันธุ์ไม้ ทรงพุ่ม เรือนยอด ระบายราก คล้ายกับป่าในธรรมชาติ เมื่อมีที่ว่างก็จะปลูกเพิ่มแทรกเข้าไป โดยไม่ได้อ้างอิงแนว ระยะ แบบเกษตรเชิงเดี่ยว ใช้ประสบการณ์และภูมิปัญญาที่ตกทอดต่อกันมา ว่าพื้นที่ลักษณะใดสามารถปลูกพืชชนิดใดได้ผลดี และค่อยๆ ปลูกซ่อมแซมไปเรื่อยๆ เป็นนิเวศสวนที่เข้ากับธรรมชาติป่าแบบเดิม เมื่อดูเผินๆ จะเหมือนป่าในธรรมชาติมากกว่าสวนผลไม้

** ลงแรง คือ การร่วมกันออกแรงช่วยเหลือกันในการทำงานเพื่อส่วนรวม โดยใช้แรงเป็นทุน

ภาพที่ 7 (ซ้าย) ภาพถ่ายกิจกรรมการรำลึกวิถีชีวิตชาวสวนในอดีต การใช้คานหาบผลไม้ลงจากสวน (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ภาพที่ 8 (กลาง) ภาพถ่ายกิจกรรมการใช้และร่วมแรงซ่อมทางขึ้นสวนร่วมกันในปัจจุบัน (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ภาพที่ 9 (ขวา) ภาพถ่ายกิจกรรมการใช้พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันบริเวณตลาด (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

6.2) พื้นที่ส่วนกลางในชีวิตประจำวัน

จากการสำรวจพบว่าชาวบ้านศรีวังมีการใช้พื้นที่ส่วนกลางหลายรูปแบบกระจายไปทั่วทั้ง “พื้นที่หมู่บ้าน” เว้นแต่เพียงพื้นที่ภายในบ้านเท่านั้น แม้แต่ใต้ถุนบ้านหรือภายในบริเวณบ้านก็ถูกใช้เป็น “พื้นที่ปฏิสัมพันธ์” ระหว่างญาติ เพื่อนบ้าน และคนในหมู่บ้านด้วยกัน นอกจากนี้พื้นที่ส่วนกลางบริเวณลานข้างวัด และถนนที่ต่อเนื่องจากวัดยังถูกใช้เป็นตลาดโดยจะมีในทุกเช้าวันจันทร์และวันศุกร์ ส่วนในวันและเวลาอื่นจะใช้เป็นพื้นที่สัญจร และพื้นที่เอนกประสงค์ของหมู่บ้าน (ภาพที่ 9-10)

ที่หมู่บ้านศรีวัง “วัด” ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ “สาธารณะ” และ “พื้นที่ส่วนกลาง” ที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำกิจกรรมที่ต้องใช้พื้นที่รวมคนจำนวนมาก ลานวัดจึงเป็น “เวที” พุดคุยแลกเปลี่ยนและร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆ ในหมู่บ้าน ภายหลังจึงมี “เสียงตามสาย” เพื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมและแจ้งข่าวคราวต่างๆ ในหมู่บ้านให้ทราบโดยทั่วกัน

นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่ริมน้ำได้ถูกใช้เป็นพื้นที่ “สาธารณะ” ในการจัดงานกิจกรรมกลางแจ้งต่างๆ ของหมู่บ้าน อาทิเช่น งานรำลึก 22 พฤศจิกายน (จากเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในปี 2531)

ภาพที่ 10 (ซ้าย) ภาพถ่ายกิจกรรมการใช้พื้นที่สาธารณะบริเวณหน้าวัด (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ภาพที่ 11 (กลาง) ภาพถ่ายกิจกรรมการฟังเทศนาธรรมที่วัดทุกคืนตลอดช่วงเข้าพรรษา (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ภาพที่ 12 (ขวา) ภาพถ่ายกิจกรรมการเวียนเทียนวันพระใหญ่ (ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

6.3) พื้นที่ทางศาสนา

พื้นที่วัดถูกใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนาทุกรูปแบบ ทั้งการบวชเรียนของลูกหลานในหมู่บ้าน โดยมักบวชตลอดช่วงเข้าพรรษา ซึ่งในระหว่างช่วง “เข้าพรรษา” นี้จะมีการ “เทศนาธรรม” ตลอดทุกคืน และ “พระใหม่” จะมีโอกาสได้ขึ้นธรรมมาสน์เทศนาธรรมด้วย ถือเป็นการสร้างความกล้าและพัฒนาทักษะการพูดในที่สาธารณะ และการฝึกทักษะการเป็นผู้นำและการกล้าแสดงออกที่ดี นอกจากนี้ยังถือเป็นโอกาสในการรวมญาติของพระใหม่รูปนั้นๆ ที่จะเข้าร่วมการฟังธรรมในแต่ละคืนอีกด้วย (ภาพที่ 11-12)

ส่วนในวันที่มีงานทำบุญใหญ่เช่น “ตักบาตรเทโว” พบว่าจะมีการใช้พื้นที่ต่อเนื่องออกมานอกกำแพงวัดตรงบริเวณที่เรียกว่า “ลานต้นประดู่” และถนนหน้าวัด เนื่องจากความต้องการใช้งานพื้นที่ที่ใหญ่ขึ้นเพื่อตอบรับกับจำนวนผู้ร่วมงานที่เพิ่มขึ้นด้วย

6.4) พื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ

ประเพณีที่สำคัญและมีชื่อเสียงของหมู่บ้านคีรีวงคือประเพณี “ลากพระ” ซึ่งความโดดเด่นของประเพณีนี้คือ ชาวบ้านจะลากเรือพระบนบกไปตามถนนสายหลักของหมู่บ้านเป็นระยะทางประมาณหนึ่งกิโลเมตร (ลากไปในตอนเช้าและลากกลับในตอนบ่าย) ชาวบ้านที่นี่เลือกที่จะไม่ใช้ล้อทุนแรง แต่ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันของคนในหมู่บ้านทำให้สามารถลากเรือพระไปและกลับได้สำเร็จ

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์และเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีดังกล่าวในช่วงเดือนตุลาคม ปี พ.ศ.2559 ผู้เขียนพบว่า ชาวบ้านหลากหลายอายุทั้งคนเฒ่าคนแก่ หนุ่มสาวและเด็กเล็ก ต่างออกจากบ้านมาร่วมทำบุญตักบาตรที่ลานต้นประดู่หน้าวัดตั้งแต่เช้ามืด และร่วมขบวนลากเรือพระไปตลอดเส้นทาง ในวันนั้นพื้นที่ส่วนตัวบางจุด เช่น ศาลาหน้าบ้าน หรือห้องน้ำในบ้าน ก็ถูกใช้เป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับนั่งชมขบวนเรือ พักคอย หรือห้องน้ำเปิด ส่วนพื้นที่ถนนและไหล่ทางทั้ง 2 ข้างได้ถูกใช้ประกอบพิธีอย่างคับคั่ง

ไม่เพียงแต่ในวันงานเท่านั้น ในช่วงก่อนการลากพระประมาณ 1-2 สัปดาห์ ในตอนกลางคืนพื้นที่วัดจะเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่ซ้อมตีโพนและซ้อมร้องเพลงร้อง-รับเพื่อใช้ในงานลากพระ ผู้เขียนสังเกตว่าพื้นที่วัดในยามวิกาลก็ยังถูกใช้เพื่อประกอบกิจกรรมส่วนกลางของหมู่บ้านได้ แม้ว่าการซ้อมจะมีเสียงดังมากก็ตาม แต่จะไม่ถือว่าเป็นการรบกวนพระแต่อย่างใด เพราะทุกคนในหมู่บ้านถือว่างานลากพระนั้นมีความสำคัญมาก (ภาพที่ 13-14)

ภาพที่ 13 (ซ้าย) แสดงกิจกรรมการซ้อมตีโพนในวัดทุกคืนก่อนงานลากพระ (ที่มา: กิตติ เขาวนนะ)

ภาพที่ 14 (ขวา) แสดงงานลากพระ ซึ่งเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้านคีรีวง (ที่มา: กิตติ เขาวนนะ)

6.5) พื้นที่เพื่อเป็นเวทีแก้ปัญหาวิกฤตของหมู่บ้าน

จากการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชาวบ้านมาเป็นเวลา 4 เดือน พบว่าเมื่อมีประเด็นปัญหาเดือดร้อนต่างๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้านแกนนำชาวบ้านจะหาหนทางเปิดพื้นที่พูดคุยเพื่อแก้ปัญหา เช่น เมื่อเกิดอุทกภัยในปี พ.ศ.2531 พบว่าชาวบ้านมีการพูดคุย เลือกผู้ประสานงานและคณะทำงานในการจัดสรรความช่วยเหลือผู้เดือดร้อนในหมู่บ้านที่บริเวณวัด และอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ.2559 มีการจัดกิจกรรมวิ่ง Kiriwong Cross Country ภายในหมู่บ้านขึ้นในวันที่ 24 กรกฎาคม 2559 การที่ผู้จัดเป็นคนนอกพื้นที่และชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ทราบเรื่องจึงทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่าเส้นทางวิ่งที่ผ่านสวนและทางขึ้นสวนของพวกเขาถูกขโมยไป เป็นการ “รุกล้ำพื้นที่สาธารณะของกลุ่มชาวบ้าน” จึงมีการเรียกร้องให้จัดเวทีพูดคุยเพื่อแก้ปัญหาและหาทางออกร่วมกัน โดยมีขึ้นในวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2559 ในบริเวณวัดศรีวังเพื่อทำกิจกรรมดังกล่าว จากการสังเกตการณ์พบว่าการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านอย่างกว้างขวาง โดยลูกบ้านสามารถโต้แย้งข้อเสนอของผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนผู้จัดในประเด็นต่างๆได้ นับเป็นปรากฏการณ์การร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนที่เข้มแข็งและเหนียวแน่น บทบาทของวัดในกรณีนี้นับเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและชาวบ้านอย่างแท้จริง (ภาพที่ 15-16)

ภาพที่ 15 (ซ้าย) และภาพ 16 (ขวา) ภาพถ่ายกิจกรรมการใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อแก้ปัญหาในหมู่บ้าน
(ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

7. การ “อ่าน” ปรากฏการณ์ใช้พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านศรีวัง

ผู้เขียนได้ทดลอง “อ่าน” (ทำความเข้าใจ) ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็น 3 เรื่อง คือ (1) สมาชิก (ชาวบ้าน) ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมทำกิจกรรมในพื้นที่ (2) พื้นที่ทำกิจกรรม และ (3) กิจกรรมที่เกิดขึ้น อธิบายได้ดังนี้

สมาชิก (ชาวบ้าน) ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมและใช้พื้นที่ มีหลายกลุ่มและหลายระดับความสัมพันธ์ เช่น ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมทางไปสวน กลุ่มอาชีพเดียวกัน ชาวบ้านศรีวังต่างมีความสัมพันธ์ที่ “ซ้อนทับ” กันหลายบทบาทในแต่ละคน ทั้งนี้ผู้เขียนพบว่าชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการ “สร้างพื้นที่” จะมีความรู้สึกเป็น “เจ้าของร่วม” ของพื้นที่สาธารณะนั้น ในขณะที่ชาวบ้านที่ไม่ได้ร่วมสร้างหรือใช้งานพื้นที่บ่อยก็จะเกิดความรู้สึกว่าตนเป็น “คนนอก” ที่ต้องได้รับอนุญาตก่อนการใช้พื้นที่สาธารณะนั้นๆ

พื้นที่ทำกิจกรรม พบว่าเกือบทุกพื้นที่ในหมู่บ้านถูกใช้ประกอบกิจกรรม “ส่วนรวม” และ “สาธารณะ” โดยจะมีการจัดลำดับความสำคัญจากบรรทัดฐานและข้อตกลงร่วมของชุมชน และมีระดับของความ เป็นสาธารณะที่ต่างกันสำหรับผู้ใช้ต่างกลุ่ม

กิจกรรมที่เกิดขึ้น ในพื้นที่นั้นๆ จะเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดว่าจะใช้ “พื้นที่” ใดในการทำกิจกรรมนั้นๆ และมีการจัดลำดับความสำคัญเช่นเดียวกัน ทั้งนี้พบว่าหากกิจกรรมจัดเพื่อคนหมู่มากเท่าไร ก็จะมีผลสำคัญในระดับสาธารณะมากขึ้นตามไปด้วย ในหลายกรณีพบว่ากิจกรรมการใช้งานประเพณีของหมู่บ้านมีพลังในการเปลี่ยนพื้นที่ “ส่วนตัว” ให้เป็น “พื้นที่ส่วนรวม” เพื่อรองรับกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้านดังเช่นปรากฏการณ์ในพิธีลากเรือพระ ฯลฯ

7.1) ข้อสังเกตจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

ในระหว่างการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในหมู่บ้านศิริวง ผู้เขียนพบข้อสังเกตที่น่าสนใจหลายประการในประเด็น พื้นที่ส่วนตัวที่ถูกปรับใช้เป็นพื้นที่สาธารณะในบางเวลา กฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านยอมรับร่วมกันในการใช้พื้นที่สาธารณะ ลำดับความสำคัญของการใช้พื้นที่สาธารณะ บทบาทของสมาชิกในการใช้พื้นที่สาธารณะ รวมทั้งเหตุผลความจำเป็นและประโยชน์ของการใช้พื้นที่สาธารณะ ทั้งนี้ผู้เขียนได้รวบรวมคำพูดของชาวบ้านที่สะท้อนถึงประเด็นดังกล่าวไว้ดังนี้

“...ตรงนี้เส้นทางพระลาก อาย่ากรเ็นนะ...” (ชาวบ้านศิริวงคนหนึ่งพูดเมื่อทราบว่าจะมีการสร้างบ้าน, 2559)

คำพูดนี้แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่ส่วนบุคคลก็สามารถใช้งานเพื่อการสาธารณะของหมู่บ้านได้ ในกรณีนี้ “งานลากพระ” เป็นทั้งงานประเพณีและกิจกรรมเกี่ยวเนื่องทางศาสนาที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้าน ดังนั้นการให้ความร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจ เสียสละ เป็นเรื่องที่ทำให้สมาชิกส่วนใหญ่สามารถมีส่วนในการใช้และตัดสินใจรักษาความเป็นสาธารณะของหมู่บ้านในพื้นที่ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลได้

“...หน้าร้านตรงนี้ เพื่อที่ไว้ให้พระกันนะ...” (ชาวบ้านศิริวงคนหนึ่งพูดเมื่อเห็นการตกแต่งสวนหน้าร้าน, 2559)

คำพูดนี้แสดงให้เห็นว่าสมาชิกในหมู่บ้านซึ่งมิได้เป็นเจ้าของพื้นที่สามารถมีส่วนร่วมในการเสนอแนะการใช้งานพื้นที่ส่วนบุคคลหรือพื้นที่ซึ่งต่อเนื่องกับพื้นที่ส่วนบุคคลเพื่อสงวนไว้ให้กิจกรรมประเพณีทางศาสนา และเจ้าของกรรมสิทธิ์ก็มักจะเห็นคล้อยตามนั้น

“...เส้นทางนี้เป็นทางสาธารณะสำหรับคนในชุมชนเท่านั้น...” (ชาวบ้านศิริวงแสดงความเห็นต่อผู้จัดงานศิริวงโครสคันทรี่, 2559)

คำพูดนี้สะท้อนให้เห็นถึงประเด็นที่น่าสนใจว่าพื้นที่ “ทางขึ้นสวน” ซึ่งเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลของชาวบ้านที่ร่วมกันเสียสละให้เป็นทางสาธารณะ จะถือว่าเป็น “ทางสาธารณะร่วมกัน” ของทั้งเจ้าของที่และชาวบ้านที่ร่วมสร้างเท่านั้น แต่กลับไม่ได้เป็น “พื้นที่สาธารณะ” สำหรับคนนอกที่ไม่เกี่ยวข้องแต่อย่างใด

“...ผมในฐานะผู้นำหมู่ที่ 9...ขออนุญาตไม่รับงบประมาณจากผู้จัดงาน ศิริวงโครสคันทรี่” ทั้งนี้ชาวบ้านได้ร่วมกันเรียกรับเงินมาช่วยกันแทน (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ประกาศในงานกีฬาศิริวงสัมพันธ์, 2559)

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นจากการที่คนภายนอกเข้ามาใช้พื้นที่ “ทางขึ้นสวน” ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็น “ทางสาธารณะสำหรับคนในชุมชน” แต่ไม่ได้เป็น “พื้นที่สาธารณะสำหรับคนทั่วไป” ที่ใครก็เข้ามาใช้ได้ และผู้จัดงานซึ่งอาจไม่ทราบธรรมเนียมนี้ก็มิได้ขอใช้พื้นที่จากชาวบ้านก่อนที่จะประกาศจัดงาน จึงเกิดการเรียกร้องต่อต้านขึ้น แม้ภายหลังผู้จัดงานจะเสนอมอบเงินเพื่อสนับสนุนกิจกรรมของหมู่บ้านเพื่อไกล่เกลี่ยความก็ตาม แต่ชาวบ้านส่วน

ใหญ่ก็ไมยอมรับ โดยยืนยันจะร่วมเสียสละกำลังทรัพย์กันเองเพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณและการยอมจำนนต่อการ “ละเมิดสิทธิ” จากคนนอก

ข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ส่วนตัวที่ถูกใช้เพื่อการสาธารณะในชุมชนนั้นมีระดับความเป็นสาธารณะเฉพาะกลุ่มสังคมที่ยอมรับกันเท่านั้น คำว่า “สาธารณะ” ตามทฤษฎีของชาวตะวันตกซึ่งแฝงด้วยความเข้าใจว่าสามารถเข้าใช้ได้ตลอดเวลาโดยใครก็ได้จึงไม่สามารถใช้ได้กับพื้นที่ศึกษาในหมู่บ้านศรีวังนี้

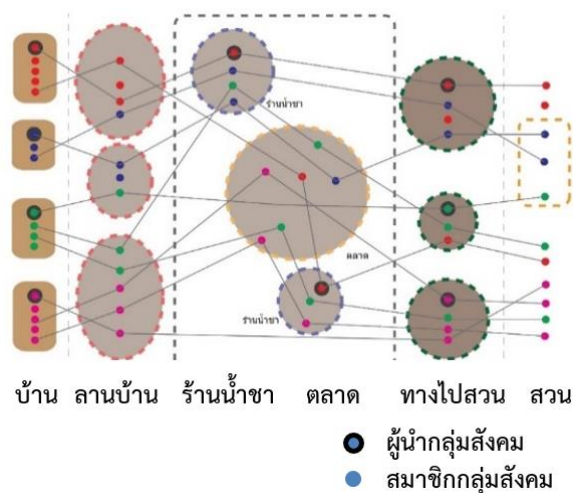
7.2) แบบจำลองรูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะของชาวบ้านศรีวัง

เพื่อให้เข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านอย่างชัดเจน ผู้เขียนจึงได้ทำแบบจำลองรูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะที่ปรากฏในหมู่บ้านศรีวังในโอกาสต่างๆ ในแต่ละพื้นที่

การใช้พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน (ภาพที่ 17) จะเริ่มมีการใช้พื้นที่ร่วมกันตั้งแต่กลุ่มบ้านใกล้เคียงกันซึ่งเป็นกลุ่มทางสังคมพื้นฐานและหลายครั้งก็เป็นกลุ่มเครือญาติกัน ก่อนที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งจะมีการไปรวมตัวกันที่ร้านน้ำชา ซึ่งในหมู่บ้านมีอยู่หลายร้าน สมาชิกมักเลือกร้านที่ตนเองรู้สึกคุ้นชินและมีความสัมพันธ์ทางสังคมอันดี ส่วนตลาดนั้นจะเป็นพื้นที่ทางสังคมที่สำคัญเพราะเป็นพื้นที่ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงและพบปะทักทายพูดคุยกันอย่างอิสระ ไม่มีกฎเกณฑ์ใดควบคุมการใช้พื้นที่ หรือมีบุคคลใดที่มีลำดับความสำคัญมากกว่าคนอื่น ซึ่งจะต่างกับทางไปสวนที่การมีส่วนร่วมและความเป็นสาธารณะจะขึ้นกับระดับการร่วมเสียสละในการสร้างเส้นทาง จึงพบว่ามีการจัดลำดับ

ความสำคัญทางสังคมสำหรับคนที่เสียสละมากกว่า หรือมีบทบาทผู้นำของท้องถิ่น (ภาพที่ 18)

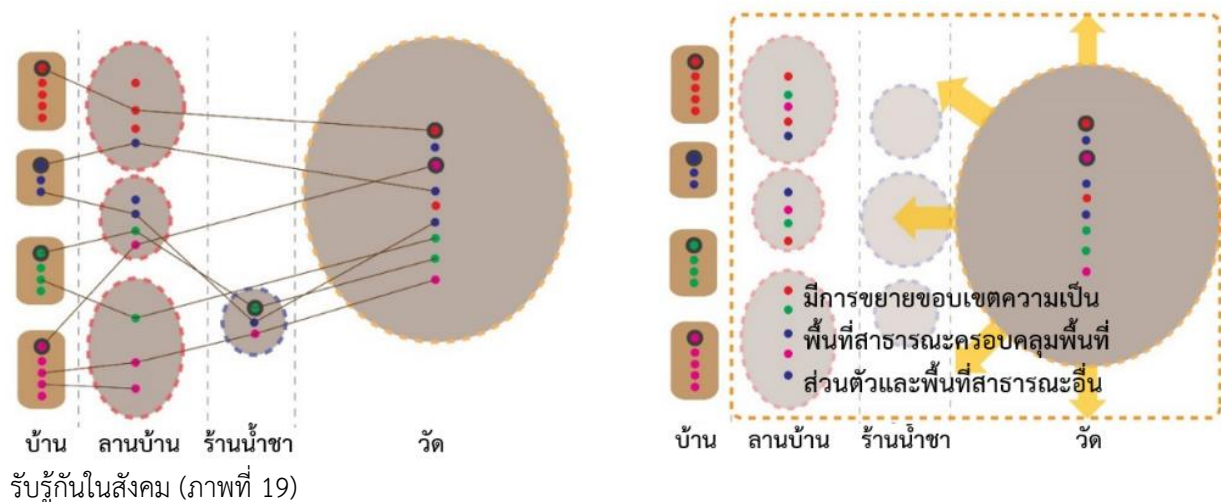

ภาพที่ 17 (ซ้าย) ภาพแสดงตัวอย่างการใช้พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันของหมู่บ้านศรีวัง

(ที่มา: กิตติ เชาวนะ)

ภาพที่ 18 (ขวา) แผนภาพการใช้พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันของชาวบ้านศรีวังและการแบ่งกลุ่มทางสังคม

ส่วนในวันที่มีงานประเพณีของหมู่บ้านซึ่งมักใช้พื้นที่บริเวณวัดเป็นหลัก ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านใช้พื้นที่ภายในและลานหน้าวัดเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อพบปะพูดคุยตามอัธยาศัยทั้งก่อนและหลังกิจกรรมนั้นๆ และจะลดเวลาหรือเว้นการไปใช้พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันอื่นๆ เช่น ร้านน้ำชา นอกจากนี้ยังพบว่าในการประกอบกิจกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาในวัด ชาวบ้านจะมีการจัดลำดับความสำคัญทางสังคมของสมาชิก เช่น ผู้นำที่เกิดจากความเคารพนับถือ หรือความถนัดทางพิธีการในงานนั้นๆ หรือความถนัดในการร่วมกิจกรรมทางประเพณีศาสนาในวัด เป็นต้น โดยลำดับทางสังคมนี้ไม่ได้เป็นทางการแต่เป็นที่

ภาพที่ 19 (ซ้าย) แผนภาพแสดงการใช้พื้นที่สาธารณะของชาวบ้านศรีวังในวันเทศกาลงานประเพณี

ภาพที่ 20 (ขวา) แผนภาพแสดงการใช้พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านในวันที่มีงานประเพณีลากพระ

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจเกิดขึ้นในวันที่มีงานประเพณี “ลากพระ” ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องทั้งทางศาสนาและสังคมวัฒนธรรมที่จัดขึ้นเพียงปีละครั้ง ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านศรีวังให้ความสำคัญกับประเพณีนี้มากจนมีผลให้ “ความเป็นสาธารณะ” ขยายขอบเขตไปแทบทุกพื้นที่ที่มีการลากเรือพระผ่าน รวมไปถึงพื้นที่เพื่อโยงเชือกดึง ในวันนั้นแทบทุกพื้นที่ในหมู่บ้านจะลดบทบาทการเป็นสาธารณะในหน้าที่อื่นไป แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมที่มีการให้ความหมายสำคัญที่สุด คือ มีการมีส่วนร่วมโดยชาวบ้านมากที่สุด สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงบทบาทและอาจรวมไปถึงความหมายของพื้นที่อื่นๆ ได้ชั่วคราว อีกทั้งยังมี “อำนาจ” มากพอที่จะ “เปลี่ยนแปลงระดับของความเป็นสาธารณะ” ในพื้นที่ส่วนบุคคลซึ่งเคยมีความเป็นส่วนตัวสูงได้อีกด้วย (ภาพที่ 20)

8. บทอภิปรายสรุปและเสนอแนะ

เมื่อพิจารณาความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงของการใช้พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านศรีวังในมิติต่างๆ อย่างครอบคลุมในโอกาสต่างๆ ทั้งในวิถีชีวิตประจำวันและงานประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญต่างๆ โดยได้จำแนกตามกลุ่มผู้ใช้ พื้นที่ และกิจกรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้น ผู้เขียนพบสาระสำคัญที่นำไปสู่ความเข้าใจเรื่องพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านศรีวังในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. กระบวนการเกิดพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านมักเกิดจากความจำเป็นในการแก้ปัญหาร่วมกันของชาวบ้านโดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นวัตถุประสงค์ด้านการทำมาหากิน การใช้ชีวิต และสังคม
2. ในทัศนะของชาวบ้านพื้นที่สาธารณะมีการจัดลำดับความสำคัญที่ต่างกันตามค่านิยม เช่น ความเชื่อทางศาสนา และจำนวนสมาชิกที่ร่วมใช้พื้นที่นั้นๆ
3. การเป็นสมาชิกร่วมในพื้นที่สาธารณะมีการปรับเปลี่ยนบทบาทตามทางเลือกที่สมาชิกสามารถเลือกได้และตามความถนัด ตามสิทธิที่ร่วมสร้างพื้นที่นั้นๆ
4. การสร้างพื้นที่สาธารณะและกฎกติกาการใช้พื้นที่นั้นๆ สามารถเป็นกลไกในการแก้ไขปัญหาของสมาชิกและหมู่บ้านผ่านกระบวนการประชาสังคมในระดับต่างๆ

ความเข้าใจข้างต้นนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการให้คำนิยามของคำว่า “พื้นที่สาธารณะ” ในบริบทไทย ผู้เขียนเรียนรู้ว่าพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านศรีวังนั้นไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ที่ใช้ร่วมกันทางกายภาพ หรือ เป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นสาธารณะเท่านั้น แต่หมายรวมถึงพื้นที่ใดๆ ทั้งที่เป็นสาธารณะในระดับต่างๆ กัน และที่เป็นส่วนบุคคลก็สามารถเป็นพื้นที่ที่ถูกใช้เพื่อประกอบกิจกรรมสาธารณะและกิจกรรมส่วนกลางของหมู่บ้านได้ทั้งสิ้น ความเข้าใจนี้แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับกรอบคิดและนิยามของ “พื้นที่สาธารณะ” ในทฤษฎีตะวันตกซึ่งกำหนดไว้ตายตัวและชัดเจน แต่ผลสรุปจากงานวิจัยทำให้ได้เรียนรู้ว่า คุณลักษณะของการปรับเปลี่ยน ยืดหยุ่น ได้ตามกาลเทศะของระบบสังคมนี้เป็นคุณภาพที่สำคัญซึ่งปรากฏพบใน “พื้นที่สาธารณะ” ในหมู่บ้านไทย

อย่างไรก็ดี ความเข้าใจเชิงลึกอย่างเป็นองค์รวมของบทบาท หน้าที่ และความหมายของพื้นที่สาธารณะที่ได้เรียนรู้จากกรณีศึกษานี้เป็นเพียงการศึกษาในพื้นที่หมู่บ้านศรีวังเพียงพื้นที่เดียว ไม่อาจเป็นภาพตัวแทนของหมู่บ้านไทยในภาพรวม ในแต่ละพื้นที่อาจมีเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่สาธารณะที่ต่างกันออกไป การศึกษาประเด็นดังกล่าวในพื้นที่อื่นๆ หรือการวิเคราะห์ในประเด็นอื่นๆ เพิ่มเติมจะทำให้สามารถเข้าใจปรากฏการณ์การใช้พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านไทยได้ชัดเจนครอบคลุมได้มากยิ่งขึ้น และจะเป็นฐานของการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องพื้นที่สาธารณะในสังคมไทยได้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กาญจน์ นทีวุฒิกุล. (2557) “พัฒนาการและประเภทพื้นที่ว่างสาธารณะ”. ใน สันต์ สุวัจน์ราภินันท์.

(บรรณาธิการ). ว่าด้วยทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม: พื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางสังคม. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, คณิศร เต็งรัง และคณะ. (2554) **วิถีชุมชน เครื่องมือ 7 ชิ้น ที่ทำให้งานชุมชนง่าย**

ได้ผล และสนุก. พิมพ์ครั้งที่ 9 (ฉบับปรับปรุง), สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ. นนทบุรี: สุขศาลา.

ขวัญสรวย อติโพธิ. (2548) **ที่ว่างในสังคมไทย.** บรรยายพิเศษคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ไชศรี ภัคดิ์สุขเจริญ. (2551) “**ขอยึดประหยัคพลังงาน.**” การประชุมวิชาการด้านการวางแผนภาคและเมือง ครั้งที่ 2. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 28 พฤศจิกายน.

- จรรยา หยุทอง. (2549) “รากเหง้าของปัญหาสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนภาคใต้” ศิลปวัฒนธรรม วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2549 ปีที่ 27 ฉบับที่ 3.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2554) แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทฤษฎีในบริบทต่างสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. (2541) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ธาดา สุทธิธรรม. (2549) รูปแบบแผนผังชุมชนอีสานสายวัฒนธรรมไท. ขอนแก่น: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- นภาพร หะวานนท์ และคณะ. (2550) ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พรพิไล เลิศวิชา. (2532) ศีรวง จากไพร่หนีนายถึงธนาครแห่งขุนเขา. สถาบันพัฒนาชนบท, มูลนิธิหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2546) พื้นที่สาธารณะในสังคมไทย. มติชนรายวัน วันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 ปีที่ 26 ฉบับที่ 9376.
- _____. (2554) พื้นที่สาธารณะ. มติชนรายสัปดาห์ วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2554 ปีที่ 31 ฉบับที่ 1608.
- มติชน. (2547) พจนานุกรมฉบับมติชน = Matichon dictionary of the Thai language. กรุงเทพฯ: มติชน.
- มูลนิธิทักษิณคดีศึกษา. (2546) พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช 2525 (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี และวีระ สัจกุล. (2555) การใช้พื้นที่สาธารณะเป็นถนนคนเดินแบบตลาดนัดในเมืองไทย. “วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง” ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 (กันยายน – ธันวาคม 2555). (หน้า 121-142).
- _____. (2557) “แนวคิดพื้นที่สาธารณะในมุมมองตะวันตกและตะวันออก”. ใน สันต์ สุวัชรานันท์. (บรรณาธิการ). ว่าด้วยทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม: พื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางสังคม. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2516) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 (พิมพ์ครั้งที่ 13). พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2537) พจนานุกรมศัพท์กฎหมายไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556) **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554** เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554.

กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

วรรณดี สุทธิธารกร. (2556) **การวิจัยเชิงปฏิบัติการ: การวิจัยเพื่อเสริมภาพและการสร้างสรรค์**. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

ภาษาต่างประเทศ

Carmona M., et. Al. (2008) **Public Space: The Management Dimension**. New York: Routledge.

Foucault, M., (1984) **“Space, knowledge, and power”** 239-256. In Paul Rabinow, ed., **The Foucault Reader**. New York: Pantheon Books.

Jiraprasertkun, C. (2015) **“Thai Conceptualization of Space, Place and Landscape”** in D. Bruns, O. Kuhne, A. Schonwald and S. Theile (eds) **Landscape Culture-Culturing Landscapes: The differentiated construction of Landscapes**. Springer Verlag, Wiesbaden, 2015.